

PŘEDNÁŠKA č. 5

Dynamika obyvatelstva

DYNAMIKA OBYVATELSTVA

- Obyvatelstvo není statický element, naopak vyznačuje se **silnou dynamikou změn** (charakteristický rys každé populace)
- Jedná se o změny **počtu, struktury, prostorového rozložení** a dalších znaků
- Velké množství forem demografické dynamiky lze rozdělit v zásadě do **tří kategorií pohybu**:

1) přirozený pohyb obyvatelstva (vnitřní změny) je výsledkem přirozeného rozmnožování a umírání obyvatelstva. Podle vztahu těchto procesů jde buď o **přirozený přírůstek** nebo **úbytek obyvatelstva**

2) mechanický pohyb (mobilita) obyvatelstva zahrnuje všechny **prostorové přesuny** obyvatelstva. Největší pozornost je však obvykle věnována **migračním pohybům** zahrnujících emigraci a imigraci obyvatel. Podle poměru těchto složek dochází buď k **migračnímu přírůstku** nebo **úbytku obyvatelstva**

3) sociálně-ekonomický pohyb zahrnuje **přesuny obyvatelstva mezi jednotlivými sociálními skupinami**

- Tento pohyb je zpravidla následkem **sociálně právních změn** týkajících se obyvatelstva - může jít např. o změnu rodinného stavu, zaměstnání, úrovně vzdělání, sociální příslušnosti, apod. Výsledkem tohoto pohybu jsou **změny ve struktuře obyvatelstva podle ekonomických a sociálních znaků**

Přirozený pohyb

- **Přirozený pohyb** (někdy také přirozená měna) **obyvatelstva** vzniká tím, že se obyvatelé rodí a umírají. Zahrnuje tedy populační procesy, které souvisí s:
 - rozmnožováním - jde o proces **porodnosti** (*natality*)
 - umíráním - jde o proces **úmrtnosti** (*mortality*)
- K **dalším populačním procesům**, jež mohou do značné míry ovlivnit základní procesy (především porodnost), avšak **nevstupují přímo do bilance přirozeného pohybu**, patří hlavně **sňatečnost, rozvodovost a potratovost**.

- **První údaje o přirozeném pohybu obyvatelstva** na území českých zemí pocházejí z **císařské konskripce z roku 1762**
- Údaje **nelze považovat za zcela spolehlivé**, zejména přepočtené relativní údaje – počty obyvatel z konskripcí byly nedokonalé
- Přesto se jedná o **důležitá data historické srovnávací povahy**

Jen **pro srovnání**: mezi roky 1760-1770 v Čechách (bez Moravy a Slezska – zde nižší pp):

- Narozených: 85–96 tis. (**natalita 43-46 promile**)
- Zemřelých: 66-83 tis. (**mortalita 32-40 promile**)
- Přirozený přírůstek: 12-23 tis. (**6-11 promile**)

Vysoká natalita i mortalita českých zemí, roční přirozený přírůstek koncem 18. století kolem 10 promile...poměrně příznivé období

Průběh 19. století: napoleonské války, finanční bankrot roku 1811, zahájení 1. průmyslové revoluce, metternichovský absolutismus...

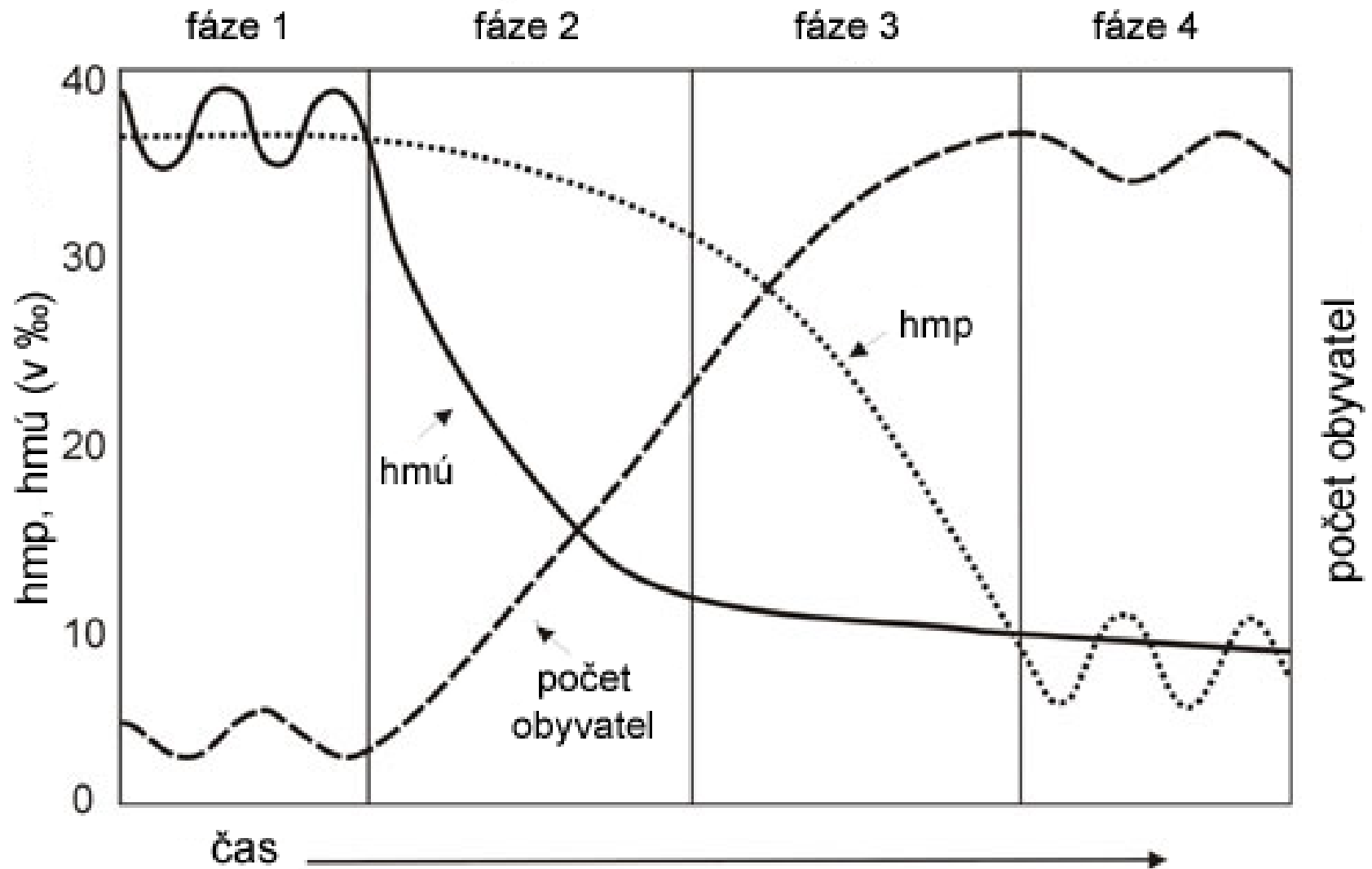
....revoluční rok 1848, Bachův absolutismus, liberalizace společnosti, druhá průmyslová revoluce (od 70. let 19. stol.), ekonomická krize následovaná renesancí naší ekonomiky, která se stává nejdůležitější v celém Rakousku-Uhersku

→ tohle vše se projevilo ve velkých **výkyvech přirozené měny obyvatelstva**, od velmi nízkého přirozeného přírůstku v letech 1805-14 (2-6 promile) po období **liberalizace** (od 60. let) a **národního obrození** (9-11 promile)

- **Počet narozených** se pohyboval od 200 do 330 tis., **zemřelých** mezi 150-245 tis.
- Hrubá míra sňatečnosti v 19. stol. mezi 7-9 promile

- Konec 19. a počátek 20. století se nese ve znamení **vrcholné druhé fáze demografického přechodu** (*víme alespoň něco z demografie, co to je?*) ..
- Od konce 19.století se **natalita snižuje jen mírně, výrazně se ale snižuje mortalita** – jedná se o **přelom ve vývoji celkové úmrtnosti**, která se přibližuje hranici 20 promile
- Také úspěšně se šířící vlna **novomalthusianismu** (*co to je?*) (zatím mírnější pokles natality) předznamenává pozdější prudký pokles reprodukce obyvatelstva po roce 1900

Model demografického přechodu

Dvacáté a počátek 21. století lze z hlediska přirozené reprodukce členit do **9 vývojových etap**:

1. Etapa 1901-1918

- Porodnost se pravidelně snižuje (průměr však stále 31 promile ročně)
- Úmrtnost klesá něco nad 20 promile, **přirozený přírůstek se drží těsně pod 10 promile ročně**
- 1. světová válka: přirozené zhroucení všech křivek, **1815-18 přirozený úbytek obyvatel** (-6 promile)

2. Etapa 1919-1937

- Období „první republiky“ se zpočátku (1919-22) jeví jako „**kompensační**“ - porodnost 22-26 promile, úmrtnost 15-17 promile (pp kolem 6,5 promile)
- **Později prudký pokles porodnosti** na 14 a **stabilizace úmrtnosti** pod 13 promile (pp v roce 1937 jen 1,5 promile) – vrchol **třetí fáze demografické revoluce** (konec)

3. Etapa 1938-1944

- Další válečné období; došlo „paradoxně“ ke **zvýšení sňatečnosti i porodnosti** – v jiném tempu ve vnitrozemí a v pohraničí (*kde a proč?*)
- **Celková úmrtnost se** postupně u civilního obyvatelstva **zvyšovala**, nikoliv však skokově (14 promile)

4. Etapa 1945-1960

- V poválečných letech vysoká sňatečnost (kolem 10 promile), **vysoká porodnost** (22) a **poměrně nízká úmrtnost** (12) → **vysoký pp** (až 11,5 promile)
- Později pokles sňatečnosti, porodnosti, ale i úmrtnosti (příznivé)
- Založena *Státní populační komise* (1956) se snahou změnit nepříznivý populační vývoj

5. etapa 1961-1970

- Snížení porodnosti pod 14 promile
- **Snížení úmrtnosti pod 11 promile**, což mírně kompenzovalo nižší porodnost
- **Demograficky a reprodukčně nepříznivé období**

6. Etapa 1971-1980

- Vysoká sňatečnost (kolem 10 promile)
- **Vysoká porodnost** (v letech **1974-76 těsně pod 20 promile** → období „*renaissance natality*“)
- Bohužel se **zvýšila úmrtnost** až pod 13 promile
- Konec období: nepříznivý ekonomický vývoj, vzestup cen a „příprava“ na velmi nepříznivou etapu reprodukce obyvatelstva

7. Etapa 1980-1990

- **Snížení sňatečnosti i porodnosti** (až na 13,3 promile v roce 1989), **postupné snižování úmrtnosti** z 13,1 na 11,6 promile v roce 1989
- Došlo ke **snížení životní úrovně rodin** v důsledku **zdražení** životních potřeb v letech 1979, 1982, 1985
- Příklad: **ceny potravin** se zvedly mezi lety 1977 a 1985 o **21 %**, nepotravinářské zboží a služby o 18 %, veřejné stravování o 35 % (*srovnejte tehdejší dobu a zdražování a dnešní...*)
- Zvláště podražilo **dětské oblečení a obuv**, což mělo neblahé následky na výrazné snížení porodnosti

8. Etapa 1991-2000

- **Změna životních hodnot** obyvatelstva, přijaty nové modely podobné západoevropským
- Šíří se **nesezdané soužití** partnerů, **snižuje se sňatečnost** (ze 7 až na 5 promile), **porodnost** (z 12 na 9 promile v roce 2000), rapidně **klesá počet dětí připadajících na jednu ženu**
- **Úhrnná plodnost** („počet dětí na 1 ženu“) **klesla** z 1,89 (rok 2000) **na rekordních 1,13!!** (rok 1999)
- **Počet narozených** se pohybuje od roku 1994 kolem hranice **90 tis. dětí!!!**
- **Mírně se snižuje úmrtnost** (z 11,8 na 10,6 promile v roce 2000), což znamená **prodlužování délky lidského života**
- Zlom v roce **1994: začíná přirozený úbytek obyvatelstva ČR** (v letech 1990-93: 0,1-0,5 promile kladný, pak až do roku 2000 kolem -2 promile ročně)

- *Rozvodovost* je **setrvale kolem 3 promile**
- Počet **rozvodů na 100 sňatků se zvýšil z 41 na 54**
- **Kojenecká úmrtnost klesla z 10,8 na 4,1 promile!!** (rok 2000), novorozenecká úmrtnost ze 7,7 na 2,5 promile
- **Potratovost klesla z 12,2 na 4,6 promile;** počet potratů na 100 narozených klesl z **98 na 52!!**
- Podíl **mimomanželsky narozených dětí vzrostl z 10 na 22 %** (rok 2000)
- **Průměrný věk matek** se zvýšil z 24,7 na 27,2 roku
- **Průměrný věk při prvním sňatku** u M: z 24,7 na 28,5 roku, u Ž: z 22,2 na 26,2 roku
- **Naděje dožití při narození vzrostla** u M: z 68,3 na 71,7 roku, u Ž: z 75,7 na 78,4 roku

9. Etapa 2001-2009

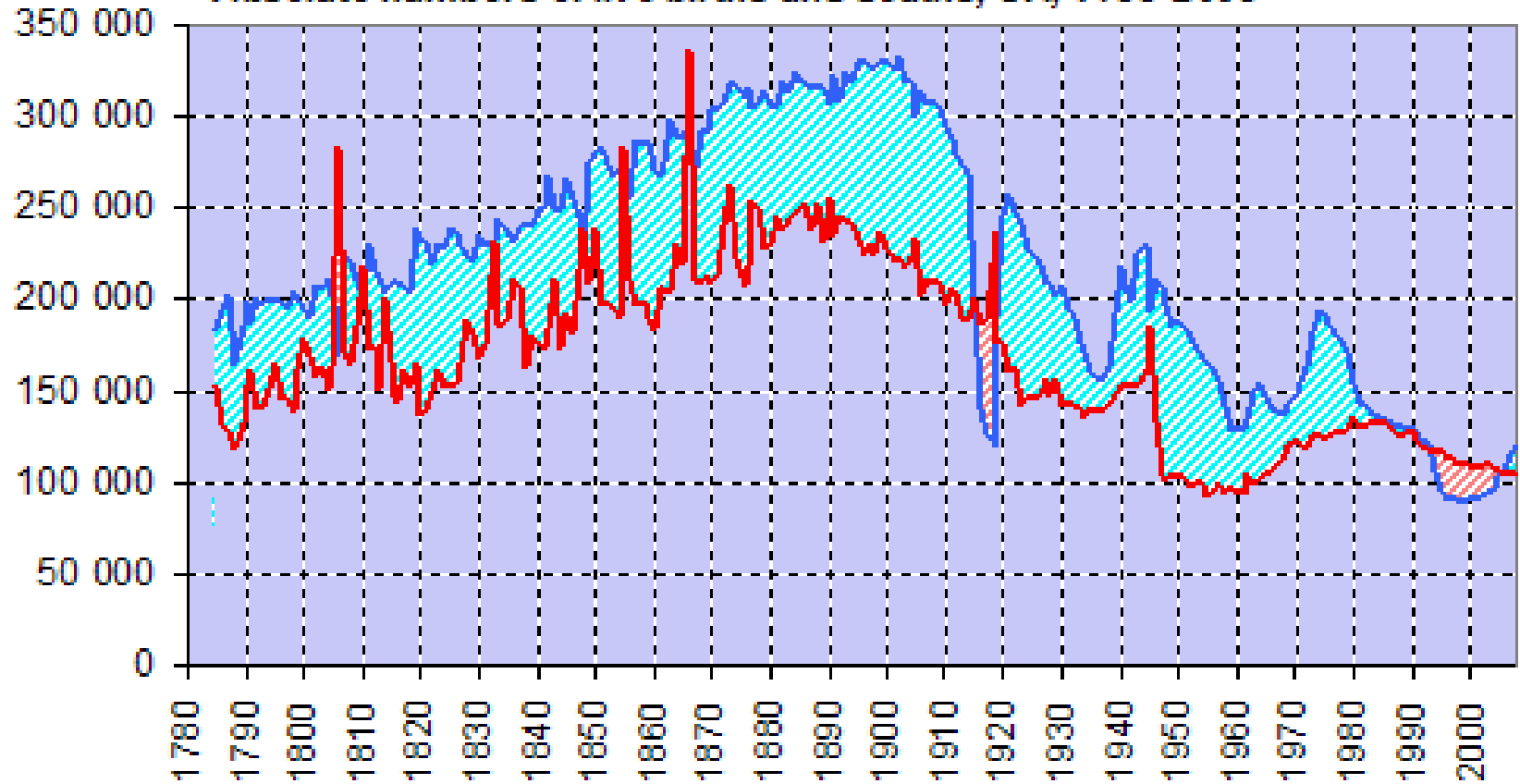
- Jedná se o **demograficky příznivější období** než to předchozí, zvláště pak jeho konec
- V prvních letech ještě oscilace **porodnosti** kolem 90 tis. dětí ročně (9 promile), později růst na 102,5 tis. (rok 2005) a **120 tis. v roce 2008 (11,5 promile)**
- **Počet dětí narozených mimo manželství vzrostl z 23,5 % na 36,4 % !!** (a mezi roky 1990-2008 z 8,6 % na 36,4 %!!!)
- **Úhrnná plodnost se zvýšila** z 1,15 (rok 2001) na 1,50 (2008)
- **Sňatečnost** se dostala na **historické minimum** a pohybuje se kolem 5 promile (5,0 v roce 2008)
- **Rozvodovost** je stále kolem 3 promile; **počet rozvodů na 100 sňatků se dostal až na 74** (rok 2004), v roce 2008 to bylo 60 rozvodů; **úhrnná rozvodovost** dosahuje téměř 50 %

- Počet zemřelých se pohybuje něco nad 100 tis. hranicí (105 tis. v roce 2008), **úmrtnost** (těsně nad 10 promile, v roce 2008: 10,1) **se blíží historickému minimu** z konce 50. a poč. 60. let, kdy byla pod 10 promile
- **Kojenecká úmrtnost ještě klesla z 4,0 na 2,8 promile**, což nás vyneslo mezi **první desítku zemí světa!!**; novorozenecká z 2,3 na 1,8 promile
- **Počet potratů** na 100 narozených **klesl z 50 na 35**
- **Průměrný věk matek vzrostl z 27,5 na 29,3 roku**
- **Průměrný věk při narození 1.dítěte vzrostl z 25,3 na 27,3**
- **Průměrný věk při prvním sňatku vzrostl** u M: z 29,2 na 31,4 roku; u Ž: z 26,9 na 28,7 roku

- ***Přirozený přírůstek*** se dostal ze záporných hodnot (pod -2 promile) trvajících do roku 2005 do **kladných (1,4 v roce 2008)**
- ***Celkový přírůstek*** od počátku 90. let prakticky nulový či mírně záporný se dostal v **roce 2007 na 9,1 promile!!** (naposledy na počátku 50. let); v roce **2008 mírný pokles** na 8,3 promile
- ***Naděje dožití*** při narození **vzrostla** pro muže ze 72,1 na **74,0 roku**, pro ženy ze 78,4 na **80,1 roku**
- **Rozdíly v naději dožití mezi muži a ženami** se stále **snižují**, ale hodnoty za ČR stále zdaleka **nedosahují hodnot společensky a ekonomicky vyspělých zemí**

Absolutní roční počty narozených a zemřelých, ČR, 1785-2008

Absolute numbers of live births and deaths, CR, 1785-2008

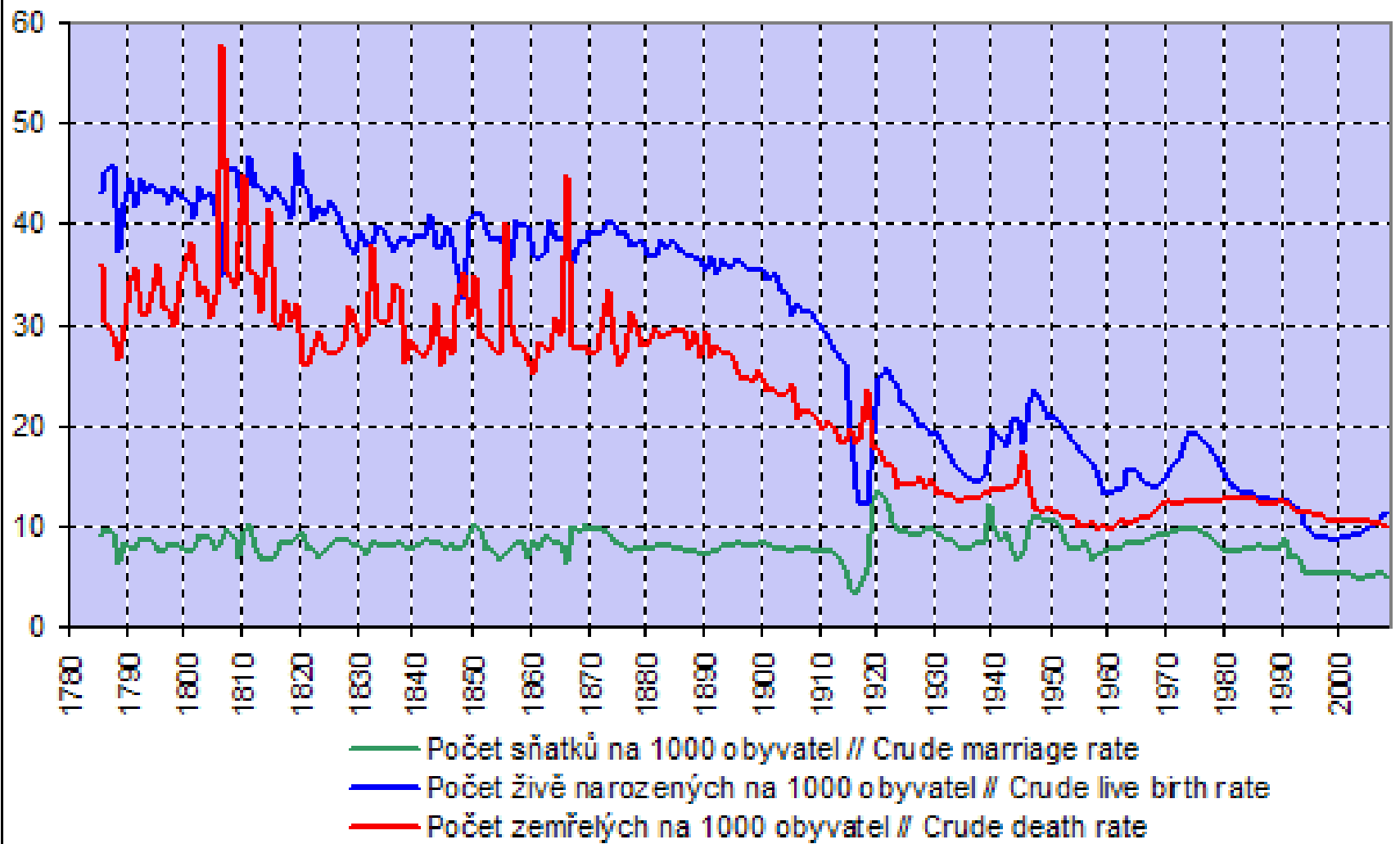
/// Přirozený přírůstek // Natural increase

/// Přirozený úbytek // Natural decrease

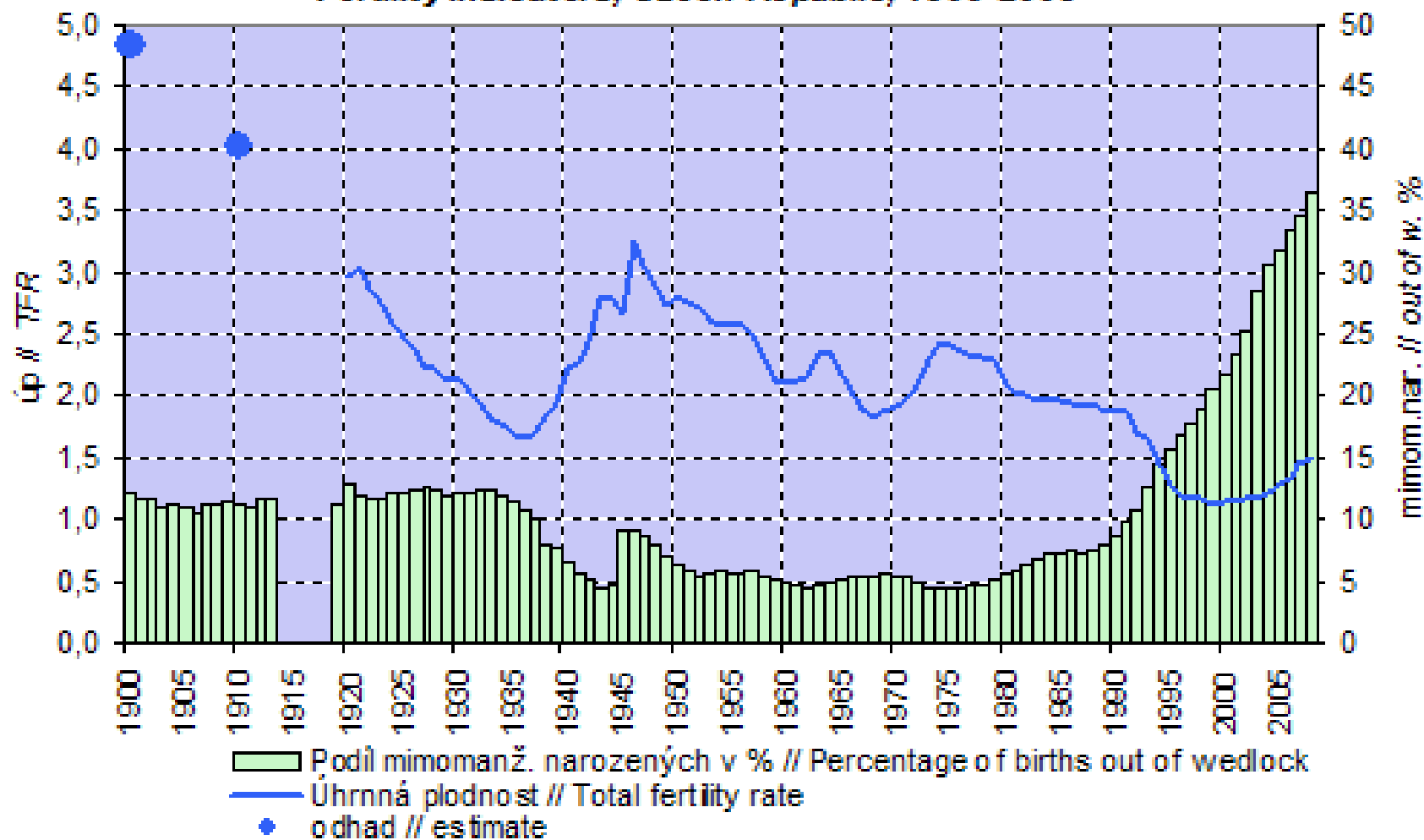
— Živě narození // Live births

— Zemřelí // Deaths

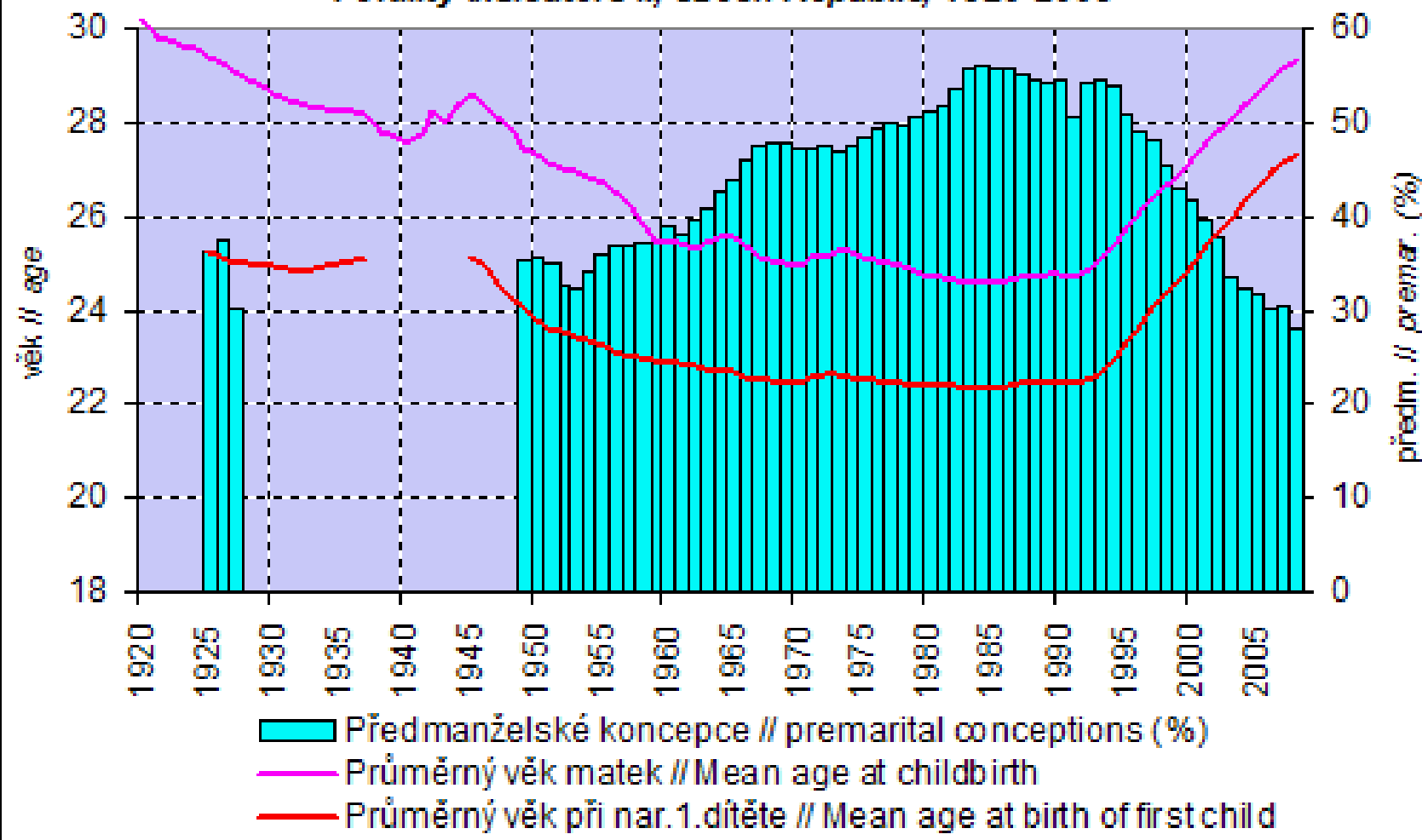
Hrubé míry, ČR, 1785-2008 // Crude rates, CR, 1785-2008

Ukazatele plodnosti, ČR, 1900-2008 Fertility indicators, Czech Republic, 1900-2008

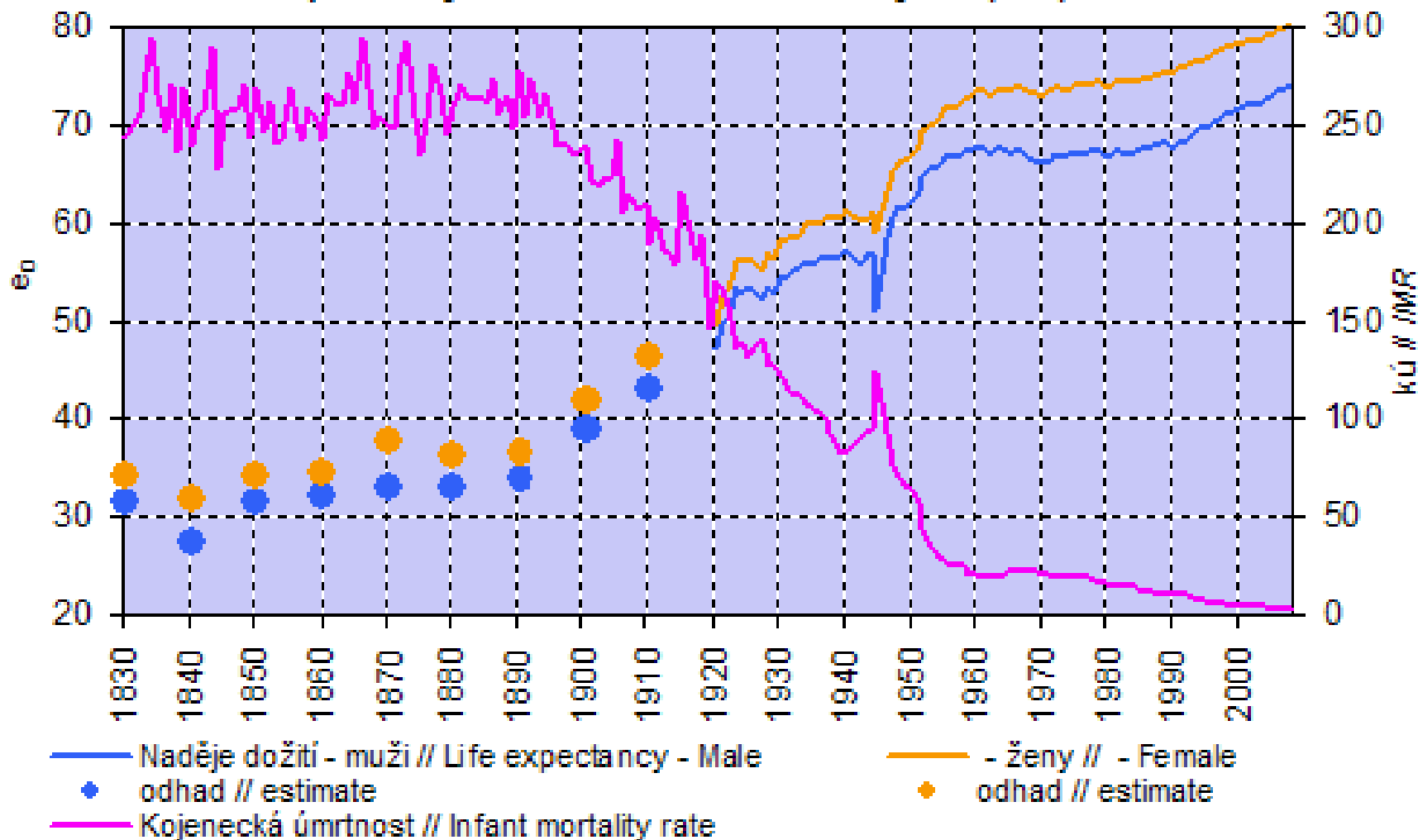

Ukazatele plodnosti II, ČR, 1920-2008
 Fertility indicators II, Czech Republic, 1920-2008

Co je to předmanželská koncepce? Jak to že byl ve 20. a 30. letech tak vysoký průměrný věk matek a průměrný věk při narození 1. dítěte?

Naděje dožití při narození a kojenecká úmrtnost, ČR, 1830-2008
 Life expectancy at birth and infant mortality rate, CR, 1830-2008

Mechanický pohyb (mobilita)

Nejčastěji se pod pojmem ***pohyb (mobilita) obyvatelstva*** rozumí určitá **změna v zařazení jedince (obyvatele)** v nějakém systému určených jednotek (útvary):

- pokud jsou těmito jednotkami prostorové (regionální) útvary, jedná se o **prostorovou mobilitu obyvatelstva** (také regionální či geografická mobilita obyvatelstva)
- pokud jsou jednotkami takového systému určité sociální útvary (profesní, sociální, kulturní skupiny), jedná se o **sociální mobilitu obyvatelstva**

V zásadě rozlišujeme **čtyři základní typy prostorových pohybů**:

- 1) Migrace (stěhování) obyvatelstva** je takový jednorázový pohyb, při němž dochází ke **změně trvalého bydliště** bez ohledu na to, zda jde o stěhování v rámci určité sídelní struktury, stěhování mezi regiony či mezistátní stěhování.
- 2) Dočasné změny pobytu** (někdy také sezónní migrace) jsou změny bydliště na určitý vymezený čas (statisticky evidováno jako dočasný pobyt), přičemž **místo trvalého pobytu se nemění**
- 3) Pravidelné pohyby (periodické)**. Jedná se především o **dojížd'ku do zaměstnání** označující takový pohyb ekonomicky aktivních obyvatel, který vyplývá z **rozdílnosti místa jejich pracoviště a místa trvalého bydliště**. Z formálního hlediska je charakteristickým rysem **relativní pravidelnost** pohybu obyvatel (oscilace), někdy se tento typ mobility označuje jako *kyvadlová migrace*. Velmi podobné znaky má i **dojížd'ka žáků, učňů a studentů do škol**.
- 4) Nepravidelné dočasné pohyby obyvatelstva (turbulence)**, jejichž účelem bývá nejčastěji **cestovní ruch a rekreace, služby, nákupy, sport, obchodní a služební cesty** a další

Úplné informace o těchto typech pohybů obyvatelstva lze získat **pouze prostřednictvím sčítání lidu, domů a bytů**

Objem vnitřní migrace v České republice je dán **stěhováním z obce do jiné obce !!!** (důležité), tedy nikoliv mezi místními částmi jedné obce (tento pohyb se neeviduje!!)

- —→ proto je třeba brát v úvahu, že **souhrnný rozsah stěhování** je ovlivněn i **počtem obcí**
- kdyby se tedy počet a struktura změn bydliště podle územních jednotek nezměnila, bude **v obdobích po slučování obcí počet** případů zde hodnocených **stěhování menší**; naopak v obdobích po desintegraci obcí bude počet stěhování větší
- **většina našich statistik uvádí údaje o počtu stěhování**, nikoliv o počtu stěhujících se osob, někteří se totiž **stěhují za rok vícekrát**
- **počet stěhování** je tedy oproti počtu stěhujících se **vyšší**, ale rozdíl se zmenšuje, to znamená, že se snižuje počet osob stěhujících se za rok vícekrát
- např. v roce 1991 byl počet stěhování proti počtu stěhujících se o 3,9 % vyšší, v roce 2004 to bylo o 1,4 %

- Údaje o vnitřní, ale i zahraniční migraci **nebyly nikdy zcela spolehlivé**, tato se zvyšovala se zavedením sčítání lidu, ale i se sledováním přirozené změny obyvatelstva
- Do roku 1914 bylo vnitřní stěhování de facto v rámci celého Rakouska-Uherska
- **Vliv na vnitřní migrační pohyby** měly především **události spojené s rokem 1848** (zrušení poddanství a roboty), **rozvoj železnice a 2. průmyslová revoluce**
- Obyvatelstvo se stěhovalo **z venkova do měst** za prací v továrnách, nejprve do oblastí s textilním průmyslem, později strojírenským i těžebním (uhlí)
→ Mostecko a Teplicko, Plzeňsko, Pražsko-Kladensko, Sokolovsko, Karlovarsko, Brněnsko a Ostravsko
- Zvyšovala se **urbanizace** a rychle **rostla populace střediskových měst**

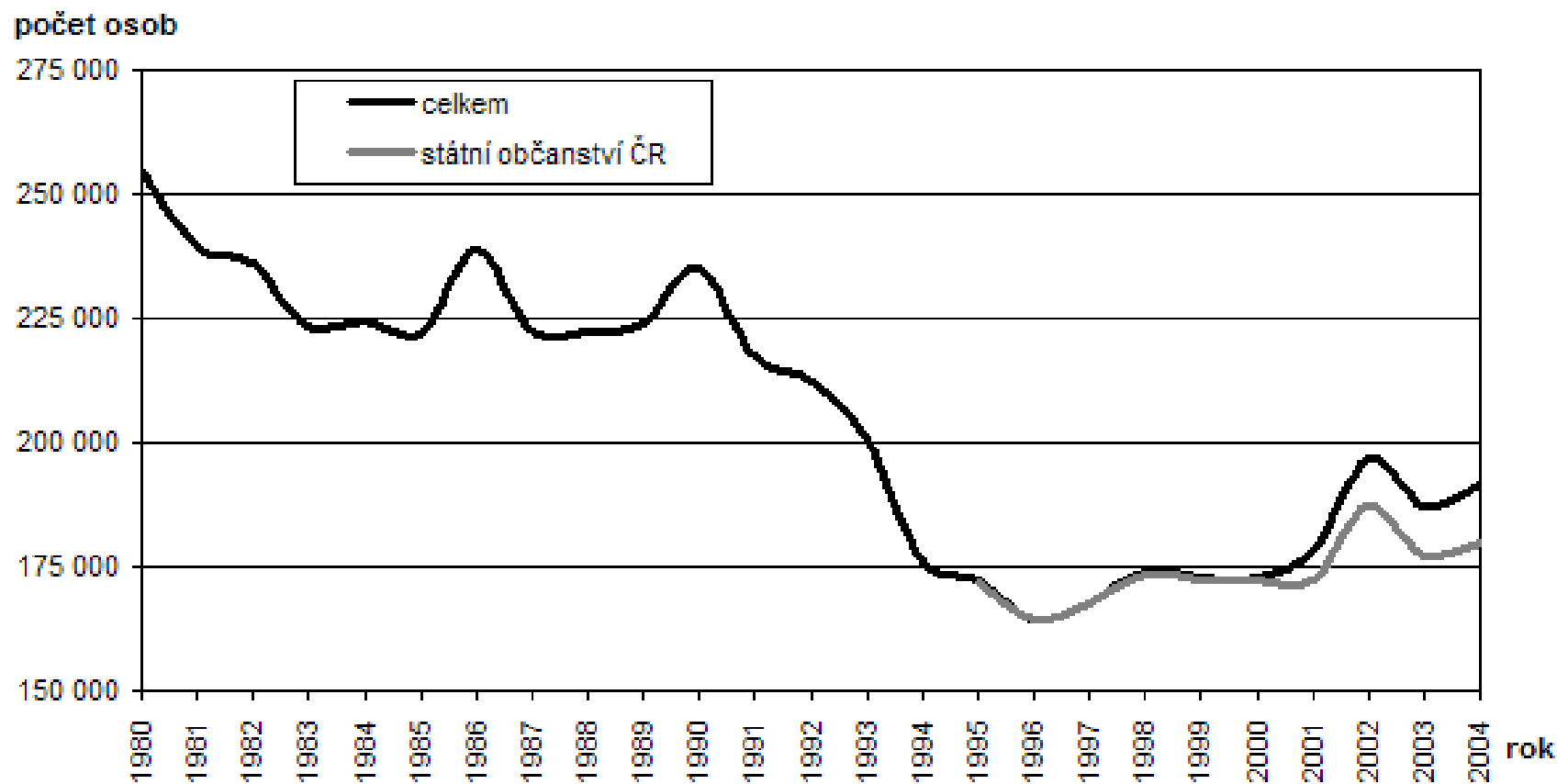
- Ještě v **období 1. republiky** lze **vnitřní migraci** na území českých zemí **odvodit** jen ze sald tzv. **diferenční statistiky (sčítání lidu)**
- **Největší relativní zisky** vykázaly v tomto období okresy: Praha-venkov (47,9 %), Ríčany (44,4 %), Hl. m. Praha (22,4 %), Brno-město (15,9 %), Jablonec nad Nisou (14,4 %)...
- Od roku 1950 byla zavedena **statistika vnitřního stěhování** jako nová součást pravidelné demografické statistiky
- Vnitřní stěhování bylo definováno jako **změna trvalého bydliště (pobytu) obyvatele z jedné administrativní obce do jiné obce**
- Nejprve se v rámci vnitřního stěhování sledovali **jen čs. státní občané**, od roku 1954 byl okruh rozšířen o cizí státní příslušníky a bezdomovce
- Od roku 1976 má **speciální postavení Praha** (stěhování mezi městskými obvody (okresy) a urbanistickými obvody (obce))

- Jako **typy vnitřního stěhování** se rozeznávají stěhování mezi:
 - **Obcemi téhož okresu**
 - **Okresy téhož kraje**
 - **Kraji celé republiky**
- **Migrační pohyby** na území českých zemí se v období **1945-1999 udávají hodnotou 16 mil. osob**, hovoří se tedy o vysoké prostorové mobilitě českých zemí
- Jen v letech 1945-1950 se migrační pohyby odhadují na 5 mil. osob (*proč tolik v tomto období?*)
- **Počet stěhujících se postupně snižoval**, promítly se do něj jak **jiné důvody mobility** (původně značně ekonomické, později rodinné a bytové..), tak **změny v administrativním uspořádání státu a politika slučování obcí**

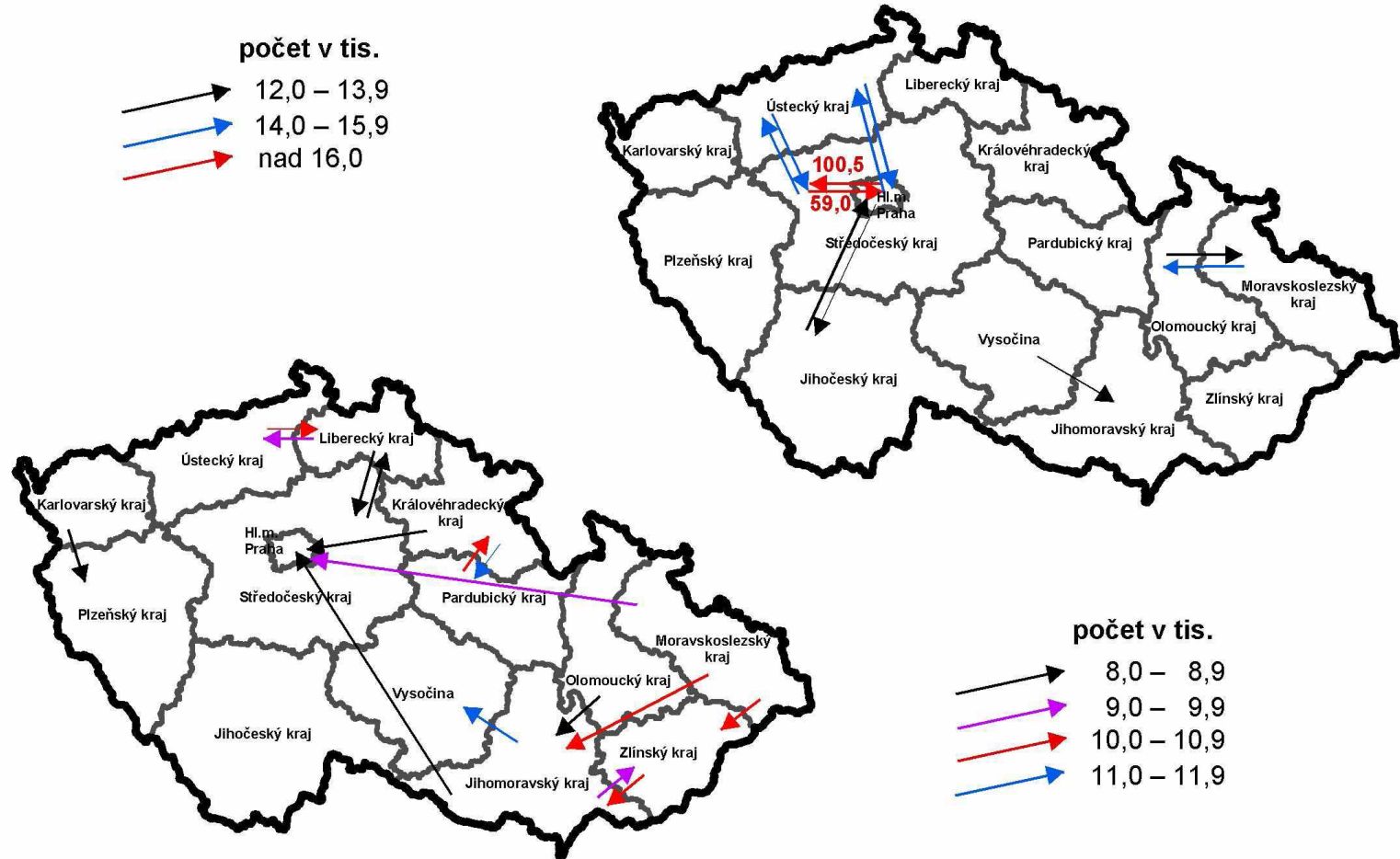
Jen pro ilustraci

- 1950-1959: 3,9 mil. stěhujících se
 - 1960-1969: 2,8 mil.
 - 1970-1979: 2,8 mil.
 - 1980-1989: 2,6 mil.
 - 1990-1999: 2,2 mil.
 - 2000-2004: 0,9 mil.
-
- **Největší podíl má stěhování z obce do obce v rámci okresu** (v průběhu uvedených let 40-46 %), potom mezikrajské stěhování (30-35 %) a meziokresní v rámci kraje (19-25 %)
 - **Na 1000 obyvatel** připadalo v 60. letech 28 migrantů, v 80. letech 25 migrantů, **v polovině současného desetiletí asi 18 migrantů**

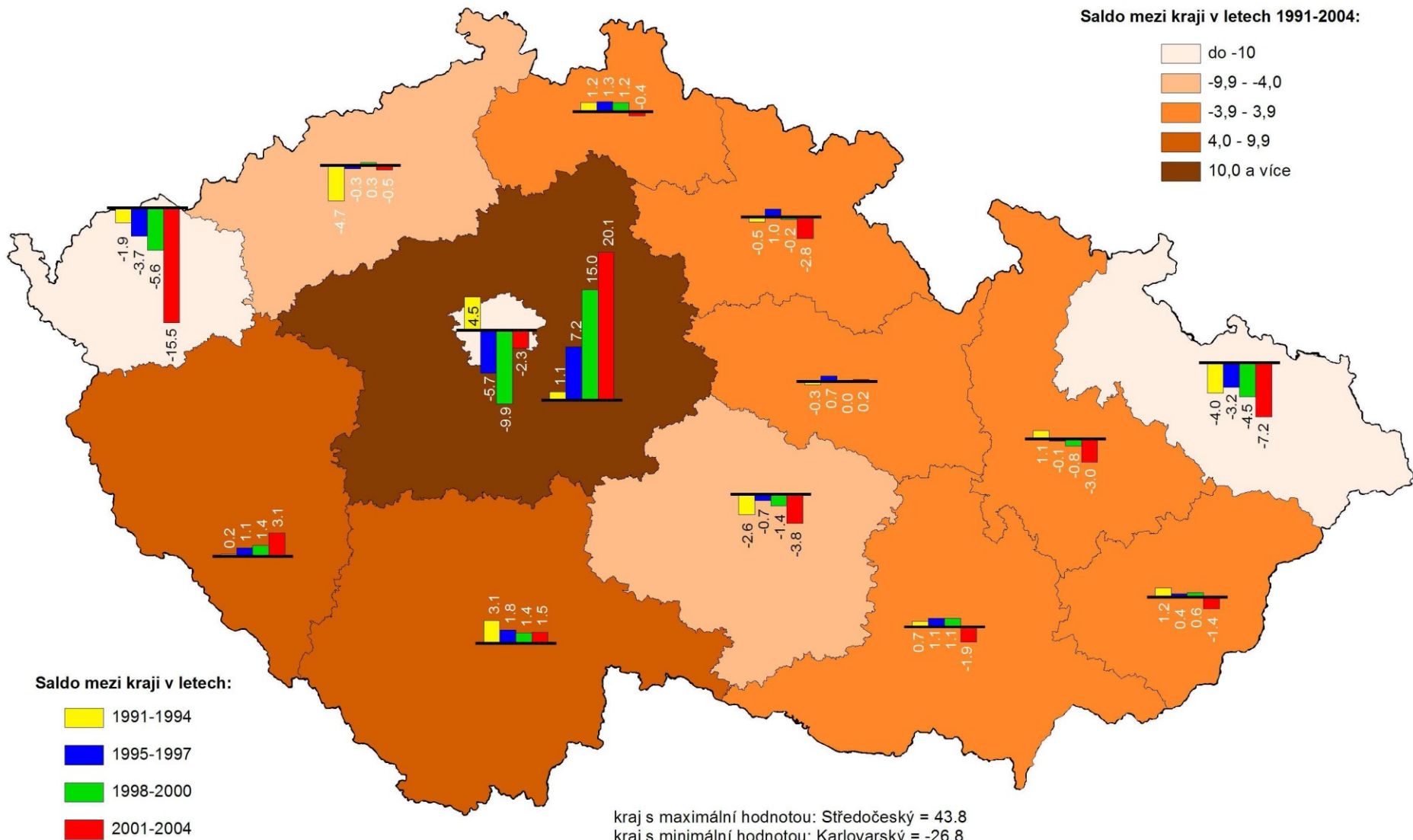
Objem vnitřního stěhování v ČR v letech 1980-2004

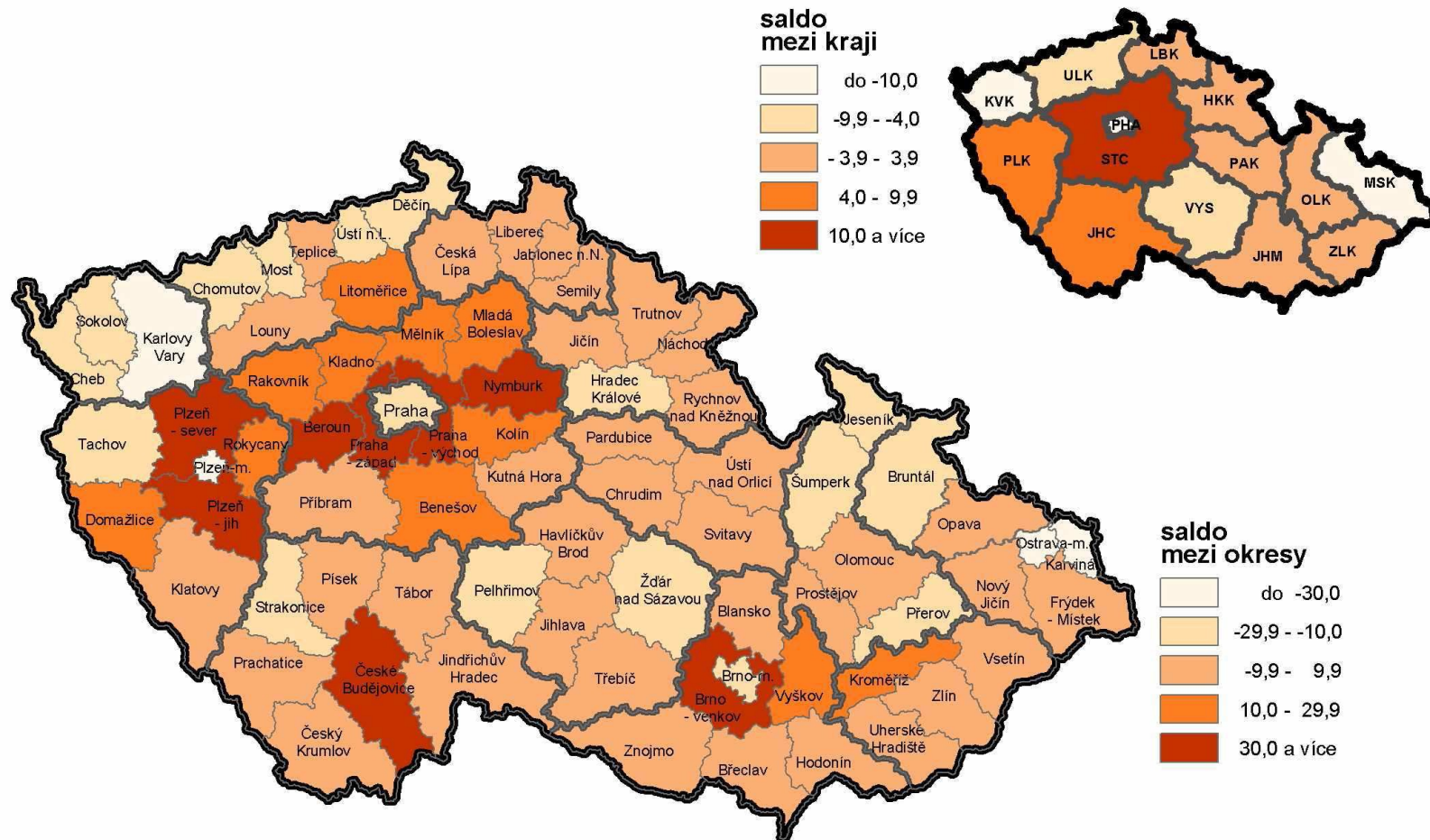
Proudy stěhování mezi kraji v ČR v souhrnu za roky 1991-2004

Saldo stěhování mezi kraji v ČR na 1000 obyvatel (v letech 1991-2004)

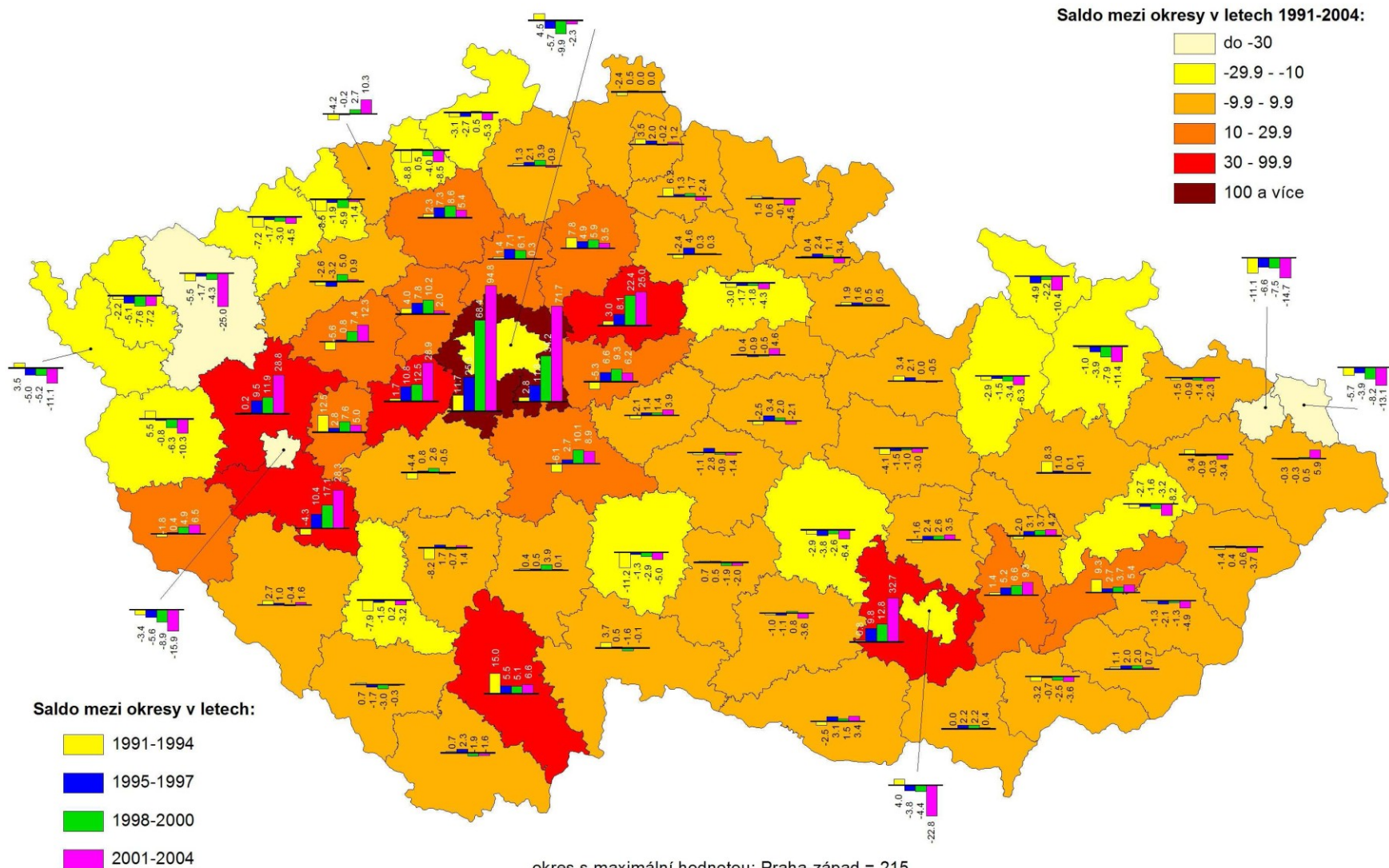

Saldo stěhování mezi kraji a mezi okresy v ČR na 1 000 obyvatel v souhrnu za roky 1991-2004

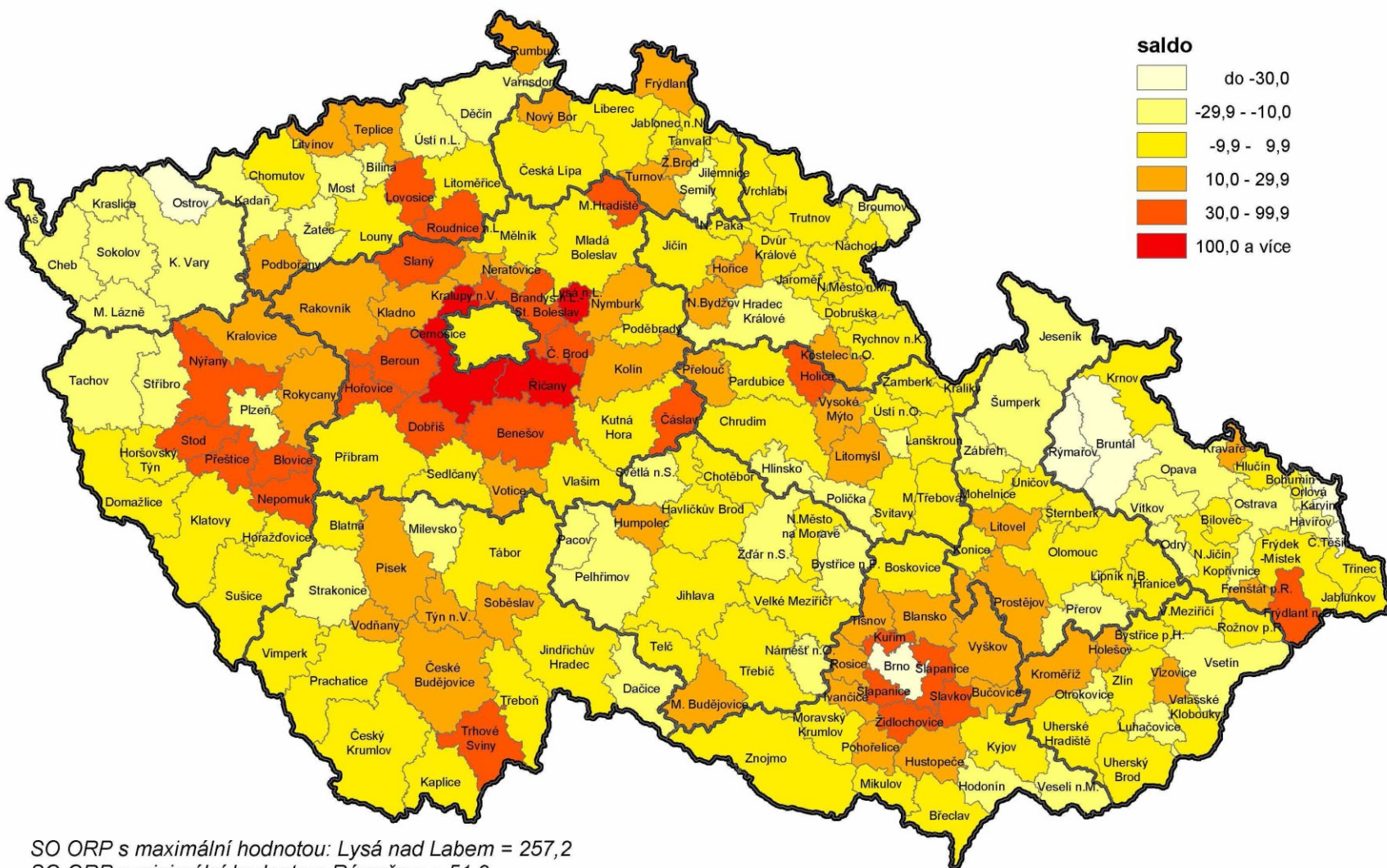
okres s maximální hodnotou: Praha-západ = 215,0
okres s minimální hodnotou: Ostrava-město = -39,7

Saldo meziokresního stěhování na 1 000 obyvatel (za roky 1991-2004)

okres s maximální hodnotou: Praha-západ = 215
okres s minimální hodnotou: Ostrava-město = -39.7

Saldo stěhování mezi správními obvody obcí s rozšířenou působností na 1 000 obyvatel v souhrnu za roky 1995-2004

Zahranční stěhování

- **V období 1850-1914 ztratily české země migrací 1,54 mil. obyvatel**, což znamenalo 30,6 % přirozeného přírůstku
- 1. polovina 19. století: **vystěhovalectví především do jiných zemí monarchie a hlavně do Vídně**
- 2. polovina 19. století a počátek 20. století: **převažuje význam stěhování do „nového světa“**, především USA
- Údaje o zahraničním stěhování se za 1. republiky opírají o **statistiku zahraniční migrace** zavedené od roku 1922
- Objem vystěhování se po 1. světové válce **výrazně snížil**, zejména z důvodu **zprísňených vystěhovaleckých zákonů** řady zemí (zejména USA)

- V letech 1920-1938 činily migrační ztráty jen 103,5 tis. osob; byla to také **doba prvních reemigrací** ze zemí západní Evropy po založení Československa
- Po 2. světové válce se výrazně projevil **odsun německého obyvatelstva** (téměř 3 mil.), ale i další reemigrační vlna (140 tis.)
- V letech **1950-1989** se do českých zemí přistěhovalo ze zahraničí 65 tis. osob k trvalému pobytu; do zahraničí se se souhlasem čs. úřadů vystěhovalo 136 tis. osob (**oficiální migrační ztráta 71 tis. osob!**)
 → jedná se samozřejmě o nereálný údaj, **ilegální vystěhovalectví se odhaduje na 485 tis. osob** (34,8 % přirozeného přírůstku za období 1950-89) *(kdy byly nejvíce neoficiálně „otevřeny“ hranice ven z ČR?)*
- Specifikem bylo vždy **stěhování mezi ČR a SR** – v letech 1950-92 se přistěhovalo do ČR 680 tis. a vystěhovalo do SR 440 tis. osob (**migrační zisk ČR 240 tis.**)

- **V 90. letech byla ČR zisková asi 10 tis. osobami ročně**, po rozdělení pokles intenzity stěhování se Slovenskem
- V roce 2005 přírůstek stěhování přes 30 tis. , v roce **2007 již 84 tis. osob (nejvyšší hodnota v historii ČR!!)**; v roce **2008 mírný pokles na 72 tis. osob**

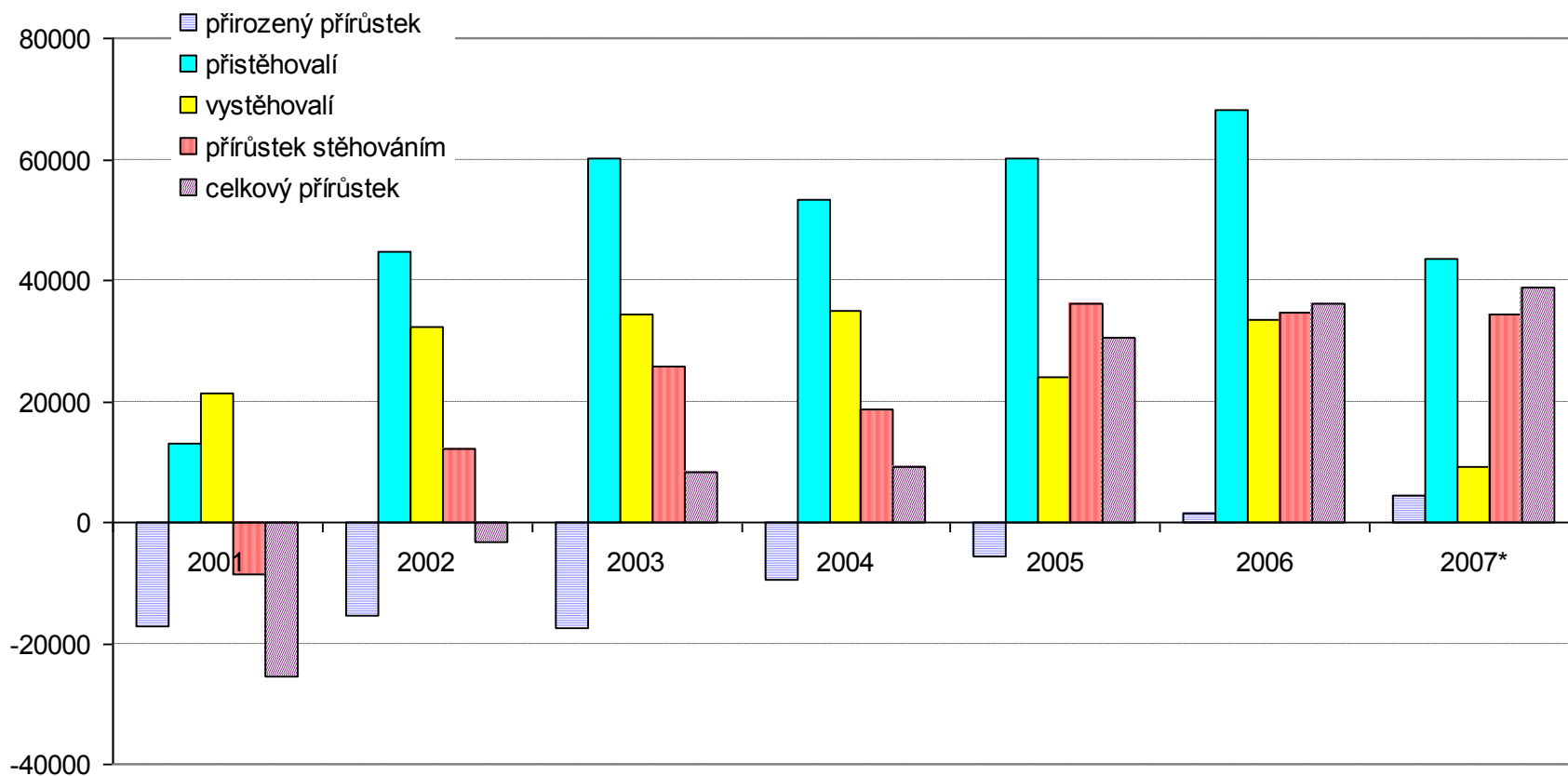
Nejvíce (2008): Ukrajina (26 %), Vietnam (19 %), Slovensko (10 %)...

Oficiálně žije v ČR (2008) asi 438 tis. cizinců (4,2 % populace), z toho:

- Ukrajina 132 tis., tj. 30,1 % z cizinců
- Slovensko 76 tis.
- Vietnam 60 tis.
- Rusko 27 tis.
- Polsko 22 tis.

Přirozený přírůstek obyvatelstva a přírůstek migrací v ČR v období 2001-2006

Pramen: ČSÚ Pohyb obyvatelstva v České republice v letech 2001-2007 (absolutní údaje)

Povolení k pobytu cizinců v ČR (stav k 31.12./*30.6.)

Pramen: Ředitelství Služby cizinecké a pohraniční policie ČR, odbor analytiky

